

Džindžer Džouns
Državni univerzitet Luizijane
Aleksandrija, SAD

CRNOGORSKA MISTIKA

THE MONTENEGRIN MYSTIQUE

ABSTRACT: „The Montenegrin Mystique“ discusses how two cultural models – the modern notion that education is the key to personal and professional advancement in a meritocracy, and a more traditional view that the route to success as a woman is to physically attract a man who will be her caretaker, protector, and who will allow her to speak up occasionally – currently impact young, educated women in the country of Montenegro. The essay explains how women of this newest independent country need to work for equality in a way that will teach women everywhere how to use the sociopolitical environment in which they live to its best advantage rather than simply following a Western agenda.

Key words: Montenegrin Women, Feminism, American Women’s Movement, Post-Yugoslav Wars, Politics, NGOs.

APSTRAKT: Rad „Crnogorska mistika“ razmatra dva kulturna modela – savremenu ideju o obrazovanju kao ključni uslov za lično i profesionalno ostvarenje, sa jedne, i tradicionalniji pogled na istu ideju prema kojem je put ka uspjehu žene onaj u okviru kojeg će fizički privući muškarca koji će brinuti o njoj i koji će joj, povremeno, dozvoliti pravo glasa. Oba modela imaju snažan uticaj na mlade, savremene i obrazovane žene u Crnoj Gori. U radu se zastupa mišljenje da bi mlade Crnogorke u ovoj zemlji sa tek stečenom nezavisnošću, trebalo da se bore za jednaka prava među polovima na specifičan način adekvatan specifičnom kulturno-istorijskom u njihovoj zemlji, u cilju da pokažu ženama iz drugih zemalja da je bolje slijediti njihov primjer nego, prosto, preslikati model Zapada.

Ključne riječi: Crnogorke, feminizam, žene u američkom pokretu za prava žena u Americi, Jugoslavija u poslijeratnom periodu, politika, NVO.

Žena se rađa da služi i da rodi mušku glavu,
jer njoj nije bilo suđeno da bude muškarac.

Crnogorska poslovice

Mlade žene, rođene tokom kasnih osamdesetih godina dvadesetog vijeka, kao i one koje su odrastale tokom perioda nakon ratova na prostoru bivše Jugoslavije, danas više nego ikada prije imaju šansu da steknu univerzitetsku diplomu, naročito nakon usvajanja Bolonjske deklaracije 1999. godine. Međutim, mnoge mlade Crnogorke, uprkos vjekovima dugoj reputaciji boraca za slobodu govora i mišljenja izložene su uticaju medija koji ih opisuju onako kako se to radilo u Sjedinjenim Državama pedesetih godina dvadesetog vijeka, a kako bi podstakli njihove glasove u politici i obrazovanju. Zorka Milić, univerzitetski profesor, kaže da savremene Crnogorke vaspitavaju djecu da

njeguju ono što su dobili od predaka, dok, sa druge strane, upućuju kćerke da se obrazuju kako bi se osamostalile, što se kosi sa zavještanjem pradjedova.

U Crnoj Gori, patrijarhat je oduvijek bio društvena norma. Najstarijoj muškoj glavi namijenjena je uloga domaćina, a njegova prava i privilegije ostaju nedostižne ženskim članovima porodice. Zauzvrat, muškarac ima obavezu da vodi računa o porodici. Prava i obaveze žena u kući ograničene su na kuvanje, kućne poslove i dočekivanje gostiju. Iako su se ova pravila djelimično izmijenila nakon rata na prostorima bivše Jugoslavije, prava i obaveze muškaraca i žena još uvijek su jasno definisane. Na Balkanu se život jedne žene cijeni daleko manje od života muškarca. Popularni jugoslovenski film iz 1992. pod nazivom *Virdžina* govori o djevojčici kojoj su roditelji dodijelili ulogu muške glave, kako bi ispunila upražnjeno mjesto muškog potomka u porodici. Kristofer Boem, sa Univerziteta u Južnoj Kaliforniji, piše da „kada bi jedna Crnogorka bila blagoslovena sa mnogo sinova, dobila bi poštovanje od strane muževljeve porodice, a ukoliko svom suprugu ne bi uspjela da podari nasljednika njena vrijednost kao žene bila bi znatno umanjena i svega nešto veća od one koja uopšte nema djecu“ (xxiv).

Blagostanje i socijalni status žena u XXI vijeku znatno su manje određeni polom, a znatno više vezama u društvu. Iako se univerzitetska diploma visoko cijeni, ona ipak ne garantuje ekonomsku stabilnost i izjednačavanje među polovima. Pretpostavka da će obrazovanje automatski doprinijeti izjednačavanju prava među polovima, kao što je to slučaj u Sjevernoj Americi i Skandinaviji osujećena je specifičnim istorijskim i kulturnim momentima u Crnoj Gori. Oba pola su pod značajnim uticajem nacionalizma zbog nedavnog referenduma o nezavisnosti, iako minorne grupe pokazuju nacionalističku sentimentálnost nasuprot crnogorskoj većini. Čini se da su starije žene više vezane za tradicionalne vrijednosti uključujući ono što Boem naziva „ratnikom etosa“, kao i za društvo koje vrednuje muškarce kroz prizmu „klana za proizetak vrste“ (xxv). Budući da Crna Gora teži ulasku u Evropsku uniju, mora se istaći da put izjednačavanja među polovima neće biti ni brz niti jednostavan. Smatramo da je nerealno očekivati da će Crnogorke brzo prihvatiti model žena sa Zapada.

Na desetu godišnjicu (1974) izdanja svog djela *The Feminine Mystique* (*Ženska mistika*) Frajdenova je napisala da ideja o ženskom u američkom duhu „ohrabruje žene da ignorišu pitanje svog identiteta“ (71). Žene, koje još uvijek ne znaju šta žele, konačno se mire sa onim što okolina misli o njihovom identitetu. Ono što se u Sjedinjnim Državama dogodilo davno, a u Crnoj Gori se dešava danas – to su, dakle, žene koje koriste mašine za pranje veša, dezodoranse, deterdžente za održavanje kupatila, kreme za lice, žene koji kupuju niskokaloričnu hranu i sredstva za održavanje lične higijene. Drugim riječima, okolina neće primijetiti obrazovanje žene sem onoga koje se tiče održavanja domaćinstva.

Ako obratimo pažnju na reklame XXI vijeka, primijetićemo da se nije mnogo toga promijenilo, čak ni kod onih žena koje su stekle zvanje doktora nauka. Američko društvo sedamdesetih godina prošlog vijeka prepoznalo je

muškarca kao uspješnog i zainteresovanog za kupovinu npr. pojedinih losiona poslije brijanja, posebne vrste garderobe, automobila i alkohola. Frajden citira studentkinje koje su izjavile da bi se, kada bi birale između muža i karijere, odlučile da zasnuju porodicu jer „... niko ne želi da stekne diplomu koju ne može iskoristiti... a, sa druge strane, ukoliko imate obrazovanog muža, onda vam nije neophodno visoko obrazovanje“ (155) i „... nekada sam mislila da će mi diploma pravnog fakulteta zaista koristiti. Onda sam se odjednom uplašila. Željela sam da živim punim plućima, da se udam, dobijem djecu i skućim se.... Sada sam zapostavila studije i često odlazim u bioskop. Ne znam zbog čega. Vjerovatno sam se uplašila“ (155). Frajdenova podsjeća čitaoca da se savremena žena suočava sa mogućnošću da se „obrazuje u punom smislu te riječi sa svim onim što taj proces prati i što zna da bude veoma bolno“ (175).

Kao što Rebeka Grant navodi u svom radu u kojem poredi knjigu Frajdenove sa američkim hladnim ratom, „kreativnost i inteligencija žene nije vrijednovala van okvira njenog domaćinstva. Ipak, daleko od stereotipa kojima se žene prisiljavaju na nešto elementi mističnog pronalaze se kako kod žene tako i kod muškarca“ (121). Žena se odlučuje da odustane od svoje karijere kako bi ostvarila svoju ženstvenost. Nažalost, život sa mističnim, učinio je ženu, prema Frajdenovoj, veoma nesrećnom. Amerikanke su nakon II svjetskog rata bile više zainteresovane za održavanje domaćinstva nego za budućnost otadžbine. Čini se da su ratne traume učinile da se vrijednosti žene usmjere ka domu i porodici. Ono što društvo misli o ženama i što žene misle o sebi određeno je načinom na koji se brinu za svoju porodicu, a ne za formalno obrazovanje. Žena je svoj identitet vezivala za definisanu ulogu u društvu, tako da su žene postale „nemoćne da osjete individualnost kod drugih ljudi“, koja je, međutim, njima nedostajala (Freidan, 266). Žene poslijeratnog perioda bile su neautentične, od izgleda do načina razmišljanja. Jedino do čega im je bilo zaista stalo bila je finansijska stabilnost kako bi stekle dom i rodile djecu. Vjerovale su da će dostići svoj cilj ukoliko se udaju za bogatog muškarca ili, pak, muškarca koji ima potencijal da se obogati. Konačno, potaknute radom Frajdenove, žene su počele da tragaju za novim ulogama i streme novim ciljevima umjesto da se mire sa onima koje im nameće patrijahalno društvo. Amerikanke se ponovo posvećuju obrazovanju kako bi stekle jednakost sa suprotnim polom, kako u karijeri tako i na poslu. Ženski pokret inicirao je jednakost među polovima kod isplate zarada, nove zakone o nasilju u porodici, reproduktivno i imovno pravo, kao i zakon kojim se spriječava seksualno uznemiravanje.

Crnogorke su žene sa najjačom reputacijom po pitanju ženske autonomije u Južnoj Evropi. Članci objavljeni u *Njujork tajmsu* krajem XIX i početkom XX vijeka govore o njihovoj nezavisnosti i snazi. Ali, ono što su novinari prepoznali kao nezavisnost nije se ticalo slobode od kontrole, već slobode da govore glasno za razliku od drugih žena iz regiona. Jedan *Tajmsov* novinar napisao je 1919. godine da „kada ne bi radile, čučale bi na podu razgovarajući neprekidno. Od svih Evropljanki one su bile najbrbljivije“ (Warfield). Od 1945. Crnogorke su dobile pravo glasa i radile su mnogo više od brbljanja uz va-

tru. Nekima od njih, koje su bile su članice antifašističkog pokreta, poput Milke Planinc, bila su data mjesta u administraciji i Titovoj Vladi (Petrović: 516).

Gospođa Rosa Popović, subregionalni koordinator Mreže žena Južne Evrope, ogranka Međunarodne konfederacije slobodnih sindikata, izvještavala je o statusu žena u Crnoj Gori u periodu između 1992. i 2002. godine. Pisala je da je život Crnogorki bio bolji poslije II svjetskog rata, ali da je počeo da se mijenja sa promjenom političkih vlasti:

U samoupravljačkom sistemu žene su prepoznate i cijenjene u društvu, ali tradicionalni uticaj muškaraca na položaj žena u porodici i društvu mogao se i dalje osjetiti. Ipak, u tom periodu žene su bile više uključene u politiku i druge vodeće pozicije u društvu nego što su danas. U posljednjih deset godina, uz postepeno uvođenje tržišne ekonomije, društveni položaj žena u Crnoj Gori značajno se pogoršao (4).

Popovićeva primjećuje da je nekoliko politički aktivnih žena bilo gurnuto u stranu od strane muškaraca koji su ih bez razloga smatrali manje sposobnim za donošenje odluka, uprkos primjerima uspjeha žena širom svijeta koji su ostvarivale u poslu. Čini se da su u društvu postkomunističke Jugoslavije Crnogorke izgubile socijalni i ekonomski status; kao da se region vraćao starim društvenim normama. Ipak, više žena je bilo zaposleno poslije II svjetskog rata nego ikada u istoriji regiona i sve ih se više zapošljavalo svake godine tako da su do 1999. godine 41,8% od svih zaposlenih u Crnoj Gori bile žene (Popović, 4). Shodno podacima koje je objavila Kancelarija za statistiku Crne Gore 2008. godine, 44% radne snage čine žene.

Kao profesor na Univerzitetu Crne Gore akademske 2006/2007. godine, lično sam se uvjerila u vrijednost obrazovanja u crnogorskom društvu. Pozvana da predajem Književnost iz ženskog pera, tražila sam knjige koje su napisale spisateljice iz Crne Gore ili bivše Jugoslavije da bih povukla paralelu sa američkim spisateljicama koje sam željela da predstavim. Pitala sam moje studente za crnogorske spisateljice čija su djela čitali. Nijesu čitali djela nijedne. Moje kolege dale su mi dvije knjige, *Lagum* (prevedeno *Dungeon* i *Dans le Noir*) i *Kuća mrtvih mirisa* (*House of Dead Smells*). U knjizi *Lagum* (*Dungeon*) srpska spisateljica Svetlana Velmar – Janković priča priču o degradaciji poznatih beogradskih porodica na kraju II svjetskog rata; u *Kući mrtvih mirisa* Vida Ognjenović, spisateljica crnogorskog porijekla, opisuje potragu za istorijskom istinom. Kada sam pomenula ove knjige mojim studentima rekli su da iako su čuli za te knjige njihove priče nijesu se odnosile na probleme s kojima su se oni suočavali. S uzbuđenjem su željeli da pročitaju *Priču jednog časa* Kejt Šopen, spisateljice iz Lujzijane. Priča govori o mladoj ženi koja shvata da je „slobodna“ onda kada joj saopšte da joj je muž mrtav i koja umire kada joj kažu kasnije da je u pitanju greška i da je njen muž živ. Jedna od mojih studentkinja odlučila je da prevede priču na crnogorski jezik i da je objavi jer, kako je napisala u mejlu, „naše žene treba da znaju ovu priču“.

Mlade žene na Univerzitetu koje sam podučavala stalno su mi postavljale pitanja o mogućnostima koje su im bile dostupne nakon završenog školovanja.

Mnoge nijesu bile oduševljene idejom o završetku školovanja jer više obrazovanja neće promijeniti njihov put u karijeri. Jedini mogući posao za žene sa diplomom jeste posao prevodioca ili nastavnika/profesora. Zastupnik za ljudska prava objavio je da u Crnoj Gori:

„Iako su žene jednake ili čak naprednije od muškaraca u okvirima obrazovanja i obrazovnih postignuća, prvenstveno su zaposlene u službama vezanim za oblast zdravstva, društvene zaštite i obrazovanja. U pitanju su slabije plaćeni poslovi. U terminima raspodjele moći, u skladu sa stavovima i mnjenjem patrijarhalne kulture, žene imaju nevažnu ulogu. Zaposlene žene vrlo rijetko se nalaze na vodećim položajima iako imaju visoke profesionalne mogućnosti. Mali broj žena vodi svoj posao. Tokom perioda intenzivnih socijalnih, ekonomskih i političkih kriza, žene su se našle u najtežoj situaciji; one su prve ostajale bez posla i u rijetkim slučajevima su pronalazile novo zaposlenje. Shodno ovim razlozima, žene su bile primorane da rade na crnoj berzi i prihvate bilo kakav posao, bez obzira na svoje obrazovanje. Ova situacija je ponekada ugrožavala njihov fizički i moralni integritet. Žene čine najsiromašniji dio populacije. Kao rezultat svega ovoga žene, a posebno one neobrazovane i ekonomski zavisne, izložene su različitim oblicima diskriminacije i nasilja. Žene, uopšteno govoreći, nijesu upoznate sa svojim pravima i obavezama države za njihovu zaštitu.“

(www.stopvaw.org/Montenegro)

Jedna studentkinja je rekla da „univerzitetsko obrazovanje jedino gradi karakter“, ne proširuje izgleda za posao. Druga mi je poslala adresu bloga crnogorskih studenata koji su diskutovali termin *sponzoruša*, a koji se odnosi na ženu koja želi da privuče određenu vrstu muškarca, sponzora, koji će je obezbijediti na račun njenih seksualnih usluga. Čak i *sponzoruša* može živjeti nezavisno ako uštedi svoj novac. Muškarci, kažu moji studenti, nemaju problem da nađu posao i izgrade karijeru u Vladi.

Znatiželjna da saznam da li je istinito ono što su moji studenti rekli o ravnopravnosti polova, pregledala sam statistički *Izvještaj razvoja Crne Gore za 2008. godinu* koji je objavio Program razvoja Ujedinjenih nacija za Crnu Goru u kome stoji da je Vlada usvojila „akcioni plan“, ali da je:

„U praksi malo napretka napravljeno na poboljšanju zaštite od diskriminacije polova kao i podizanju svijesti o toj vrsti diskriminacije, pogotovo na tržištu rada. Razlika u plaćanju u zavisnosti od polne pripadnosti proširila se na 19%. Žene su i dalje slabo zastupljene u procesima odlučivanja i vodećim položajima, kako u javnoj administraciji tako i u privatnom sektoru. Broj žena članova Parlamenta ostaje isti (9 od ukupno 81). U oblasti *ravnopravnosti između žena i muškaraca* (originalan kurziv) usvojen je Nacionalni plan za ravnopravnost polova za period 2008-2012. koji pokriva osam oblasti (17)“.

Nedavno dva muškarca su odlučila da se pozabave pitanjem neadekvatnog zastupanja žena. Jedan je rukovodilac Centra za demokratsku tranziciju (CDT), nevladine organizacije stvorene da potpomogne ulazak Crne Gore u Evropsku uniju, a drugi je direktor Nansen centra za dijalog (NCD), organizacije koju podržava norveško Ministarstvo spoljnih poslova. Oni su napravili

plan za novu vrstu nevladine organizacije nazvane Ženska Vlada Crne Gore. Na vebsajtu CDT-a stoji da će Ženska Vlada promovirati: „obrazovane, kvalifikovane i uspješne žene“ koje mogu skupiti dovoljno popularnosti u javnosti da učestvuju na sljedećim parlamentarnim izborima, dok na vebsajtu NCD-a piše: „Cilj programa Ženske Vlade jeste da predstavi uspješnu poslovnu ženu [sic], sa inovativnom kampanjom [sic], sposobnu i spremnu da preuzme odgovorne funkcije iz javnog života i donese pozitivne promjene unutar političkog i društvenog života u Crnoj Gori [sic]“. U ostale sponzore Ženske Vlade spadaju i lokalna televizija i novine koje su obezbijedile vrijeme u programskoj šemi i prostor za reklamu za kandidatkinje koje se bore za mjesto predsjednice Vlade, dvije „potpredsjednice“ i četrnaest ministarskih mjesta. Televizijska reklama koja traje trideset sekundi promovira ideju Ženske Vlade prikazujući mladu ženu u radnoj odjeći kako čisti kuhinju, širi veš, a potom se osmjehuje kada njena odjeća postaje poslovno odijelo, a veš se pretvara u otvoreni kofer. Očigledna je poruka da se društvo kojim dominira muškarac ne treba plašiti sposobnih žena u poslu i politici jer se one neće odreći svojih kućnih dužnosti. Pomenuti muškarci organizovali su televizijske debate za 46 kandidatkinja koje su u trci za razne položaje i sponzorirali kratke dokumentarce koji prikazuju kandidatkinje sa svojom djecom, muževima, kolegama i prijateljima koji su s poštovanjem govorili o ženi koju poznaju. Od tih kandidatkinja sedamnaest je odabrano „da pokaže javnosti, kroz [ovu] inovativnu kampanju, da ima žena koje posjeduju sve kvalitete, koje su spremne za angažovanje u društvu i da rade na poboljšanju položaja žena u Crnoj Gori“ (vebsajt CDT-a).

Zanimljivo, Kancelarija za rodnu ravnopravnost u Crnoj Gori odbila je ponudu da učestvuje u projektu, možda zbog toga što su glasovi za žene koje će dobiti ova mjesta poslati putem poruka sa mobilnog telefona, manje nacionalni izbor nego što je to crnogorski Ja imam talenat ili Izbor za pjesmu Evrovizije. CDT je obavijestio o ukupno 20.000 glasova za kandidatkinje, ali nije spomenuo koliko puta jedna osoba može da glasa. Dalje, CDT i NCD planiraju da se sastanu sa svim novoizabranim ženama i organizuju nevladinu organizaciju. Novoizabrana predsjednica Vlade, profesorica Ana Lalević – Filipović kaže da se nada „da će inspirirati žene da napuste ustaljene okvire i tradicionalna ubjedenja“ i da će razvijati samopouzdanje dovoljno da „izrazi sposobnost u javnom životu“. To što Crnogorke, umjesto da se organizuju u političku partiju, učestvuju u političkom teatru (koji su napravili muškarci) pokazuje da put ravnopravnosti polova u Crnoj Gori neće biti ni jednostavan, niti bez problema.

Pišući o tome kako se žene organizuju u zemljama bivše Jugoslavije, Aida Bagić ističe da su ženske nevladine organizacije kao „primarno sredstvo za postizanje ravnopravnosti polova... dvoznačne“. „Stalni pritisak da organizacija funkcioniše umanjuje kapacitet organizacije (kao i žena koje su uključene u nju) da obezbijedi širu podršku javnosti za feministički program socijalne promjene“ (162). Bagićeva vjeruje da su „lokalna sjećanja“ od suštinskog značaja za uspjeh ravnopravnosti polova (163). Možda treba da se prisjetimo da, baš kao što su Crnogorci povratili uloge polova iz predkomunističkog perioda,

na isti način Amerikanci su povratili svoje uloge polova iz perioda prije II svjetskog rata u toku pedesetih godina prošlog vijeka, tako će i Crnogorke vratiti svoje nasljeđe – one će naći načine da govore i da uzmu učešća u nacionalnoj politici, ali ti putevi možda neće uvijek biti oni kojima su hodile feministkinje sa zapada. Crnogorska mistika sastoji se od dva kulturološka modela – moderno mišljenje da je obrazovanje ključ za lično i profesionalno napredovanje u sistemu unapređenja po zaslugi i jedan više tradicionalni pogled, da je put uspjeha žene da fizički privuče muškarca koji će biti njen čuvar, zaštitnik i koji će joj povremeno dozvoliti da progovori. Nadamo se da će način na koji žene ove najmlađe nezavisne države doživljavaju jednakost, poučiti žene, ma gdje one bile, da koriste sociopolitičko okruženje u kome žive na najbolji mogući način, a ne samo da prate zapadnjački model.

sa engleskog prevele
Milena Mrdak Mićović
Saša Simović

L i t e r a t u r a

- Beckman, P. R. i F. D'Amico, eds. (1994), *Women, Gender, and World Politics*. Westport, CT: Bergin & Garvey.
- Center for Democratic Transition. „Female Government“ cached at http://94.102.233.20/cdt/eng/vijesti_det.asp?t=a&id=172. (accessed April and May 2009)
- Female Government (Zenska Vlada). <http://www.zenskavlada.org/eng/index.asp> (accessed over April and May, 2009)
- Ferree, M. M., i A. M. Tripp, eds. (2006), *Global Feminism*. New York: New York UP. <http://query.nytimes.com/mem/archivefree/pdf?res=9A05E7D61F30E033A25756C0A9669D946896D6CF> (accessed May 2009)
- Lalevic-Filipovic, Ana. Interview with *Vijesti* Newspaper. April 18, 2009
- Milich, Z. (1995), *A Stranger's Supper: An Oral History of Centenarian Women in Montenegro*. New York: Twayne.
- Nansen Dialogue Center. „Voting for the Prime Minister at the „Female Government““ <http://www.ndcmn.org> (accessed May 2009).
- Nikolić-Ristanović, V., ed. (2000), *Women, Violence and War*. Budapest: Central European UP.
- Petrovich, M. B. (1947), „The Central Government of Yugoslavia“, u: *Political Science Quarterly*. vol. 62, No. 4 (Dec., 1947), pp. 504-530
- Popovic, Rosa. subregional coordinator of the Women's Network of Southern Europe, International Confederation of Free Trade Unions. <http://www.iiav.nl/ezines/web/Globalizacija.com/2005/October2.PDF> (accessed in April and May 2009).
- Post, Susan E. Pritchett (1998), *Women in Modern Albania*. Jefferson, NC: McFarland & Co.
- Snitow, A., Ch. Stansell i Sh. Thompson, eds. (1983), *Powers of Desire*. New York: Monthly Review Press.
- „Sponzoruša“ *Blue Monkey Review* Balkan Journal <http://blogs.setonhill.edu/JohnSpurlock>, January 6, 2007

Statistical Office of Montenegro <http://www.monstat.cg.yu/EngOrganizacijaI Kontakti.htm> (accessed April 2009)

Stop Violence Against Women, http://www.stopvaw.org/Montenegro_Country_Page.html (accessed May 2009)

Warfield, William, Major, „The Chatterboxes of Europe“, u: *New York Times*, October 5, 1919